

Бойко О. В.,

<https://orcid.org/0000-0001-7255-9354>

*аспірантка кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ ДОКТРИНИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАКОНОТВОРЧОСТІ В УКРАЇНІ

PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF THE PROVISIONS OF THE DOCTRINE OF ADMINISTRATIVE LAW IN THE PROCESS OF LAWMAKING IN UKRAINE

У статті досліджено проблему взаємозв'язку між положеннями адміністративно-правової доктрини та їхньою практичною реалізацією в процесі здійснення законотворчості в Україні. Проаналізовано окремі напрямки наукових досліджень в адміністративно-правовій науці, зокрема, дослідження сутності адміністративно-правових засад окремих явищ, митної політики, митної справи, в тому числі, її особливостей та проблем її здійснення, митної безпеки, митно-тарифного регулювання, нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, окремих заходів нетарифного регулювання, дослідження зарубіжного досвіду застосування нетарифних заходів, тощо. Запропоновано можливі шляхи удосконалення адміністративно-правової доктрини України. Запропоновано, з метою створення в адміністративно-правовій науці України цілісного понятійного апарату з питань здійснення публічного управління, здійснити спробу теоретичної розробки національної моделі державного управління.

Запропоновано визначити перелік міжнародно-правових стандартів, котрі слід імплементувати у митне законодавство України, а також здійснити аналіз можливих шляхів реалізації таких стандартів під час здійснення митної справи в Україні.

Запропоновано створити цілісну концепцію взаємозв'язку між механізмами нетарифного і тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності під час здійснення посадовими особами митних органів України митних процедур щодо товарів, котрі переміщуються через митний кордон держави. Запропоновано розробити Проект Закону України «Про удосконалення процедури сертифікації в Україні» як спеціалізованого нормативно-правового акту в сфері здійснення зовнішньоекономічної діяльності в державі, беручи до уваги факт зближення торговельних політик України з Європейським Союзом. Запропоновано закріпити на законодавчому рівні єдину класифікацію заходів нетарифного регулювання, що враховує чинник адаптації положень митного законодавства України до вимог ЄС шляхом внесення відповідних змін до тексту чинного Митного Кодексу України.

Ключові слова: *доктрина адміністративного права, законотворчість, удосконалення законодавчих норм, адаптація законодавчих норм, реалізація положень адміністративно-правової доктрини.*

The article examines the issue of the relationship between the provisions of administrative and legal doctrine and their practical implementation in the process of lawmaking in Ukraine. The author analyzes certain areas of research in administrative law science, in particular, the study of the essence of administrative and legal principles of certain phenomena, customs policy, customs, including its features and problems of its implementation, customs security, customs and tariff regulation, non-tariff regulation of foreign economic activity, certain measures of non-tariff regulation, and the study of foreign experience in the application of non-tariff measures, etc. Possible ways to improve the administrative and legal doctrine of Ukraine are suggested. With a view to creating an integral conceptual framework for public administration in the administrative and legal science of Ukraine, the author suggests that an attempt should be made to theoretically develop a national model of public administration.

The author proposes to determine the list of international legal standards which should be implemented in the customs legislation of Ukraine, and also to analyze possible ways of implementing such standards in the course of customs activities in Ukraine.

The author proposes to create a holistic concept of the relationship between the mechanisms of non-tariff and tariff regulation of foreign economic activity when customs officials of Ukraine carry out customs procedures with respect

to goods moving across the customs border of the State. The author proposes to develop the Draft Law of Ukraine "On Improvement of the Certification Procedure in Ukraine" as a specialized legal act in the field of foreign economic activity in the State, considering the fact of convergence of trade policies of Ukraine and the European Union. The author proposes to enshrine at the legislative level a single classification of non-tariff regulation measures which considers the factor of adaptation of the provisions of the customs legislation of Ukraine to the EU requirements by amending the text of the current Customs Code of Ukraine.

Key words: *doctrine of administrative law, law-making, improvement of legislative norms, adaptation of legislative norms, implementation of provisions of administrative-legal doctrine.*

В умовах здійснення євроінтеграційних процесів в Україні актуальною є проблема удосконалення положень вітчизняної адміністративно-правової доктрини, а саме: вироблення українськими вченими цілісного понятійного апарату, що базувався б на певних засадах і перебував у взаємозв'язку з поняттями і термінами, що застосовуються українським законодавцем та законодавцем в межах Європейського Союзу; вироблення науковцями механізму реалізації результатів наукових досліджень в процесі законотворчості, з кінцевою метою підвищення якості творення норм права в Україні.

Проблемами становлення та удосконалення української правової доктрини загалом і адміністративно-правової, зокрема, займалися такі вчені: В. В. Копейчиков (щодо здійснення законотворчості в самостійній Україні з орієнтацією на концепцію людини як соціальної цінності), В. Б. Авер'янов (щодо заходів, спрямованих на подолання кризових явищ в державному управлінні за незалежної України), І. П. Голосніченко (щодо реформування процесу надання адміністративних послуг в умовах зближення України з ЄС), С. В. Бобровник (щодо проблем і перспектив систематизації законодавства в Україні), а також Б. А. Кормич (щодо удосконалення державно-правового механізму здійснення митної справи в Україні) та інші вчені [1; 2]. Натепер, дослідження щодо можливих шляхів удосконалення правової, в тому числі, адміністративно-правової доктрини України, є поодинокими та не системними, що негативно впливає на процес побудови взаємозв'язку між результатами наукових досліджень та їхньою практичною реалізацією в процесі здійснення законотворчості в Україні. Крім того, відсутня стійка взаємодія між науковою спільнотою та законодавцем щодо практичної реалізації положень доктрини адміністративного права.

Дослідження в УРСР, що проводилися представниками різних наукових шкіл того часу, узгоджувалися з позицією законодавця, бо ґрунтувалися на соціалістичній ідеології. Після здобуття Україною незалежності в українській адміністративно-правовій науці мала місце трансформація ідеології досліджень від соціалістичної ідеології до ідеї про сприйняття людини як найвищої соціальної цінності для держави. Протягом тривалого проміжку часу Україна розвивалася за пострадянською моделлю, однак вітчизняний законодавець запозичував різні позитивні приклади з досвіду європейських країн і здійснював спроби їхнього впровадження в практику в Україні. При цьому, в процесі здійснення таких запозичень, законодавцем не брався до уваги чинник доцільності запозичення окремих положень з законодавчих актів зарубіжних держав в законодавство України. З іншого боку, в межах вітчизняної адміністративно-правової доктрини не створювався цілісний понятійний апарат, що узгоджувався б з термінами, котрі закріплено в чинному законодавстві України та враховував би тенденції розвитку держави, зокрема, особливості економічного і політичного розвитку держави, етапність реформування тих, чи інших державних органів в Україні.

Нині, в українській адміністративно-правовій науці виокремлюються різні напрямки наукових досліджень, зокрема, дослідження сутності адміністративно-правових засад окремих явищ, митної політики, митної справи, в тому числі, її особливостей та проблем її здійснення, митної безпеки, митно-тарифного регулювання, нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, окремих заходів нетарифного регулювання, дослідження зарубіжного досвіду застосування нетарифних заходів, тощо [2, 3]. Зазначимо, що українським вченим, починаючи

з 1991 року і дотепер, не вдається створити цілісний взаємозв'язок між положеннями доктрини та викликами практики, а також встановити взаємозв'язок між тематикою вітчизняних досліджень і тематикою досліджень зарубіжних вчених в галузі адміністративного права, беручи до уваги процес адаптації окремих положень законодавства України до вимог ЄС.

Сутність та зміст адміністративно-правових засад подолання кризових явищ у сфері державного управління дослідив В. Б. Авер'янов; сутність та зміст адміністративно-правових засад діяльності Національної поліції України – О. В. Батраченко, сутність та зміст адміністративно-правових засад вирішення адміністративними судами публічно-правових спорів – В. В. Тильчик [3]. Враховуючи наявні дослідження щодо адміністративно-правових засад, зауважимо, що єдиного доктринального підходу до розуміння сутності та змісту цих засад в українській науці не вироблено [4]. Крім того, законодавцем в жодному чинному нормативно-правовому акті України такий термін не закріплено. Більшість вчених досліджує адміністративно-правові засади як статичне явище, пропонує можливі шляхи реалізації цих засад у вітчизняній правозастосовній практиці. На початку 2000-х років В. Б. Авер'янов досліджував засади подолання кризових явищ у державному управлінні в умовах побудови в Україні як незалежній державі оновленої системи державного управління, враховуючи факт розпаду СРСР [5].

Нині, в адміністративно-правовій науці в більшості випадків вченими досліджуються засади публічного управління та публічного адміністрування, з врахуванням факту проведення в державі адміністративної реформи. Зазначимо, що поняття «публічне адміністрування» запозичено вітчизняними науковцями з німецької доктрини. До суб'єктів публічного адміністрування в Німеччині належать, зокрема, комунальні служби, фізичні особи-підприємці. Українським законодавцем не розроблено цілісного механізму делегування державою повноважень у сфері здійснення державного управління, чи адміністрування певному суб'єкту або колу суб'єктів. Зазна-

чимо, що механізм делегування повноважень активно застосовується під час взаємодії держав-членів ЄС з ЄС як наднаціональним об'єднанням, за умов гарантування прав і свобод людини (Швеція), або не застосовується щодо реалізації законотворчої компетенції взагалі (Фінляндія) [6, с. 911]. Вважаємо, що в процесі дослідження державного (публічного) управління (адміністрування) як явища постає необхідність співставлення наукових позицій вітчизняних та зарубіжних вчених, а також позицій українського та іноземних законодавців з цього питання, з метою пошуку шляхів удосконалення окремих законодавчих норм в Україні в умовах їхньої адаптації до вимог ЄС. У дослідженнях українських вчених в галузі адміністративного права використовуються такі поняття: «публічне управління», «державне управління», «державне управління у сфері господарської діяльності», тощо. Враховуючи вищезазначене, виникає проблема співвідношення між собою цих понять, оскільки, в чинному законодавстві України закріплено лише терміни «державне управління», «публічна служба» та «адміністрування». З метою створення в адміністративно-правовій науці України цілісного понятійного апарату з питань здійснення публічного управління, необхідно визначити модель державного управління на доктринальному рівні, шляхи її впровадження в Україні, тобто, здійснити спробу теоретичної розробки національної моделі здійснення державного управління. В цьому контексті поділяємо наукову позицію Ю. С. Шемшученка щодо необхідності підготовки в Україні спеціалістів у сфері юридичної термінології в закладах правової освіти [7, с. 37]. Вважаємо, що здійснення підготовки таких фахівців та їхнє залучення до процесу здійснення законопроектної роботи сприятиме узгодженню термінології між різними нормативно-правовими актами, положення яких регулюють суспільні відносини в одній сфері та підвищить якість запропонованих до розгляду в Верховній Раді України законопроектів.

В останні роки в Україні здійснюються дослідження змісту адміністративно-правових засад розгляду і вирішення адміністра-

тивними судами публічно-правових спорів, засад вирішення публічно-правових спорів у досудовому порядку та засад застосування медіації як специфічного механізму вирішення спорів адміністративними судами [8; 9]. Постає необхідність врахування результатів цих досліджень в процесі проведення судової реформи, що спрямована, першочергово, на удосконалення процесу здійснення судочинства в Україні, оскільки доктринальні положення мають втілюватися на практиці як в процесі проведення реформ, так і в процесі законотворчості. Реалізація окремих положень доктрини адміністративного права на практиці щодо адміністративно-правових засад розгляду судових спорів можлива через доповнення законодавцем Кодексу адміністративного судочинства України статтею «Адміністративно-правові засади розгляду і вирішення публічно-правових спорів у досудовому порядку». Констатуємо, що адміністративно-правові засади розгляду і вирішення спорів у досудовому порядку успішно використовуються посадовими особами на практиці в різних державах: Франції, Німеччині, Чехії. Використання таких засад в зарубіжних державах на практиці знижує навантаження на судову систему та сприяє ефективному захисту порушених прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

Митну політику як правове явище та її особливості досліджували в своїх працях – П. В. Дзюбенко, С. В. Ківалов, Б. А. Кормич, В. Б. Кухаренко, Є. В. Додін; державно-правовий механізм митної політики України – Б. А. Кормич; концепції реалізації митної політики – Г. Л. Карпенко; особливості реалізації митної політики митними органами – Д. В. Приймаченко; міжнародно-правові стандарти правового забезпечення здійснення митної політики – В. В. Денисенко; особливості реформування митної політики в Україні в умовах євроінтеграції – І. С. Войтенко; особливості митної політики в Україні в умовах дії правового режиму воєнного стану – О. П. Федотов. Зазначимо, що вітчизняні наукові дослідження щодо митної політики є системними, а напрямки таких досліджень змінюються, враховуючи низку чинників: євроінтеграцію України, правовий режим

воєнного стану, зміни у механізмі здійснення митної політики. Важливим на доктринальному рівні є з'ясування переліку міжнародно-правових стандартів, котрі слід імплементувати у митне законодавство України, а також здійснення аналізу можливих шляхів реалізації таких стандартів під час здійснення митної справи в Україні (наприклад, стандартів з забезпечення якості серії EN29000, котрі закріплено в європейській концепції зі стандартизації [10]). Вважаємо, що проведення вищенаведених наукових досліджень сприятиме розробці законопроектів у сфері стандартизації в Україні, з кінцевою метою удосконалення процедури сертифікації товарів, як в межах внутрішнього ринку, так і товарів, поміщених у митний режим експорт. Вважаємо, що за результатами проведення таких досліджень стане можливою розробка вітчизняним законодавцем Проекту Закону України «Про удосконалення процедури сертифікації в Україні» як спеціалізованого нормативно-правового акту в сфері здійснення зовнішньоекономічної діяльності в державі, беручи до уваги факт зближення торгівельних політик України з Європейським Союзом.

Сутність митної справи, особливості та проблеми її здійснення в Україні досліджували, зокрема, Б. А. Кормич, В. Я. Настюк, С. В. Ківалов, Ф. Л. Жорін; адміністративно-правові засоби здійснення митної справи – В. Т. Комзюк; правові основи митної справи – Ф. П. Жорін, І. Н. Звягіна; інформаційне забезпечення митної справи в Україні – С. Д. Герачківський; сутність, зміст та особливості митного регулювання в Україні та ЄС – А. В. Мазур; адміністративно-правове регулювання організації та діяльності митних органів в контексті євроінтеграційного вибору України – Л. М. Дорофеева; адміністративно-примусові повноваження митних органів та порядок їхньої реалізації – А. А. Мудров; міжнародно-правові стандарти спрощення і гармонізації митних процедур – С. І. Денисенко. Попри значну кількість наукових праць з питань здійснення митної справи в Україні, не до кінця дослідженим є питання застосування примусу в діяльності посадових осіб митних органів України. Не поділяємо наукову позицію щодо наявності

адміністративно-примусових повноважень у митних органів з кількох підстав, а саме, вважаємо, що наявність таких повноважень характерна лише для посадових осіб митних органів, що здійснюють заходи з перевірки документів на товари та товарів під час їхнього переміщення через митний кордон України, що ці повноваження, спрямовані на реалізацію механізму державного примусу за своєю правовою природою вже є адміністративними, оскільки реалізація вищезазначених повноважень посадовими особами митних органів сприяє захисту державних митних інтересів. Враховуючи таке, вважаємо, що у посадових осіб митних органів України наявні повноваження з реалізації механізму державного примусу в процесі здійснення ними перевірок щодо певних товарів, тому пропонуємо альтернативну точку зору, відповідно до якої, посадові особи митних органів України мають повноваження, спрямовані на реалізацію механізму державного примусу в митній сфері. При цьому, реалізація механізму державного примусу з боку посадових осіб митних органів України має місце лише за умови порушення норм чинного митного законодавства держави конкретною фізичною або юридичною особою як в процесі декларування товарів або їхнього переміщення через митний кордон України, так і незалежно від цих процесів (наприклад, у випадку порушення порядку акредитації перевізника на митниці).

Проблемним на доктринальному рівні є питання гармонізації митних процедур. Україна не є державою-членом ЄС як Митного Союзу, тому не може мовитися про явище гармонізації таких процедур між Україною та ЄС. Вважаємо, що дослідження щодо гармонізації митних процедур в Україні варто здійснювати, враховуючи, насамперед, досвід СОТ та Всесвітньої Митної Організації, оскільки гармонізація передбачає здійснення спільних згаданих дій її учасників [11, с. 583]. Україна нині є членом ВМО (з 1992 року) та СОТ (з 2008 року), тому може діяти згадано з країнами-учасницями цих об'єднань з питань спрощення, гармонізації, удосконалення митних процедур. Водночас, слід наголосити на необхідності проведення

наукових досліджень щодо розбудови правової бази митного законодавства, беручи до уваги процес зближення законодавства ЄС з правовими системами держав-кандидатів на вступ до цього Союзу [12].

Митно-тарифне регулювання дослідили у своїх працях – В. П. Науменко, П. В. Пашко, К. І. Новікова, Д. В. Приймаченко; реформування митно-тарифної політики України – М. М. Бліхар; трансформацію митного тарифу України – С. Г. Войтов, місце мита в системі оподаткування – Д. О. Гетьманцев; проблемні аспекти застосування мита в Україні – Л. О. Батанова; порядок справляння митних платежів – А. С. Мостовий; проблеми визначення митної вартості товарів – С. В. Ківалов, П. В. Пашко, А. В. Мазур, А. О. Монаєнко; аналіз судової практики з питань визначення митної вартості товарів – С. І. Денисенко, антидемпінгове мито як засіб тарифного регулювання – Л. К. Воронова, Є. В. Додін, Д. В. Задихайло, І. С. Капуш, В. В. Поєдинок, С. Г. Осика; концептуальний підхід до державного регулювання митної вартості в Україні – Т. С. Тоцька; інструменти регулювання зовнішньої торгівлі – Є. М. Білоусов та інші вчені.

Попри значну кількість праць з питань здійснення митно-тарифного регулювання в Україні, на доктринальному рівні донині не вдалося визначити взаємозв'язок між митно-тарифним і нетарифним регулюванням зовнішньоекономічної діяльності в Україні та створити цілісну концепцію взаємозв'язку між механізмами нетарифного і тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності під час здійснення посадовими особами митних органів України митних процедур щодо товарів, котрі переміщуються через митний кордон держави. Дослідження вченими в галузі адміністративного права особливостей такого взаємозв'язку та впровадження вищенаведеної концепції в митну практику вплине на процес забезпечення митної безпеки в Україні, в тому числі, в умовах дії правового режиму воєнного стану в державі.

Низка наукових досліджень присвячена визначенню сутності поняття «нетарифні заходи» та здійсненню вченими різних класифікацій таких заходів, а також визначен-

ню правових підстав застосування заходів нетарифного регулювання в митній практиці. Так, зарубіжний досвід визначення поняття нетарифного регулювання досліджено М. Д. Стеблянко, поняття та сутність заходів нетарифного регулювання – І. М. Сорокун, О. В. Бойко, В. В. Тильчиком; правові основи нетарифного регулювання – Н. В. Щербатюк; зміст, правові основи та підстави застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств в Україні – А. М. Гудом; класифікація заходів нетарифного регулювання – Н. В. Щербатюк, В. В. Сидоренко, Н. М. Грущинською, О. В. Бойко. Недостатньо дослідженим залишається питання адаптації зарубіжних підходів до визначення змісту нетарифного регулювання в торгівлі в Україні, а також питання визначення шляхів та ступеня здійснення такої адаптації, враховуючи заходи з Європейської правової інтеграції, що здійснюються вітчизняним законодавцем та Кабінетом Міністрів України [13, с. 147]. Зауважимо, що сфера застосування заходів нетарифного регулювання в державах – членах ЄС є ширшою за відповідну сферу в Україні, тому класифікації, запропоновані вченими в Україні не узгоджуються з класифікаціями, що використовуються в ЄС, а також між ними відсутній взаємозв'язок, що ускладнює процес модернізації положень митного законодавства України щодо нетарифного регулювання. Пропонуємо закріпити на законодавчому рівні єдину класифікацію заходів нетарифного регулювання, що враховує чинник адаптації положень митного законодавства України до вимог ЄС шляхом внесення відповідних змін до тексту чинного Митного Кодексу України. Крім того, в процесі адаптації норм українського митного законодавства до вимог ЄС постає потреба розробки механізму застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі до іноземних інвестицій, враховуючи особливості здійснення інвестиційної політики в Україні та позитивні приклади з досвіду окремих зарубіжних держав.

Окремі заходи нетарифної політики держави дослідили у своїх працях такі науковці: методи кількісного обмеження в Україні – Н. В. Щербатюк, С. В. Чичирко; заходи адмі-

ністративного припинення в діяльності митних органів – Т. О. Коломоєць, Т. Ф. Янчук, Д. А. Біленець; митні експертизи – Г. Л. Карпенко; митні ризики та управління ними – О. П. Федотов, О. О. Зотенко; сутність механізму Єдиного митного вікна – А. С. Мостовий, Л. М. Дорофєєва, заходи офіційного контролю – Н. О. Коваль. Зазначимо, що в Україні не досліджено взаємозв'язок між заходами адміністративного припинення та заходами державного примусу в діяльності митних органів. Вважаємо, що існує потреба в дослідженні шляхів модернізації підходів до застосування заходів нетарифного регулювання в митній практиці України. Потребує розробки тематика щодо митних експертиз окремих товарів, зокрема, товарів подвійного призначення, культурних цінностей, об'єктів права інтелектуальної власності, тощо. Вважаємо, що кінцевою метою проведення правових досліджень за тематикою нетарифного регулювання торгівлі має стати розробка механізмів застосування окремих заходів нетарифного регулювання торгівлі в митній практиці та моделей їхнього удосконалення, в тому числі, з врахуванням тенденцій розвитку вітчизняної та світової економіки.

Висновки. Нині, в українській адміністративно-правовій науці виокремлюються різні напрямки наукових досліджень, зокрема, дослідження сутності адміністративно-правових засад окремих явищ, митної політики, митної справи, митно-тарифного регулювання, нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, тощо.

З'ясовано, що єдиного доктринального підходу щодо розуміння сутності та змісту адміністративно-правових засад в українській науці не вироблено. Крім того, законодавцем в жодному чинному нормативно-правовому акті України такий термін не закріплено.

Виявлено, що українським законодавцем не розроблено цілісного механізму делегування державою повноважень у сфері здійснення державного управління, чи адміністрування певному суб'єкту або колу суб'єктів.

З метою створення в адміністративно-правовій науці України цілісного понятійного

апарату з питань здійснення публічного управління, пропонується здійснити спробу теоретичної розробки національної моделі державного управління.

Пропонується визначити перелік міжнародно-правових стандартів, котрі слід імплементувати у митне законодавство України, а також здійснити аналіз можливих шляхів реалізації таких стандар-

тів під час здійснення митної справи в Україні.

Пропонується створити цілісну концепцію взаємозв'язку між механізмами нетарифного і тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності під час здійснення посадовими особами митних органів України митних процедур щодо товарів, котрі переміщуються через митний кордон держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Копейчиков В. Питання реалізації Конституції України. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 3. С. 15–23.
2. Бобровник С. В. Сучасне правопізнання: теоретичні проблеми та роль у подоланні колізій. *Правова держава*. 2005. Вип. 16. С. 87–92.
3. Батраченко О. В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку [Текст]: дисертація ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / О. В. Батраченко; наук. керівник А. М. Куліш. Суми : СумДУ, 2017. 218 с.
4. Бойко О. В., Тильчик В. В. Поняття та зміст адміністративно-правових засад нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 214.
5. Виконавча влада і адміністративне право / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.; Видавничий дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
6. Bernitz U. Sweden and the European Union : On Sweden's Implementation and Application of European Law // *Common Market Law Review*. № 38. 2001. P. 911.
7. Шемшученко Ю. С. Теоретические проблемы гармонизации законодательства Украины с европейским правом // *Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы \ Под общ. ред. Е. Б. Кубко и В. В. Цветкова*. К., 2003. С. 37.
8. Тильчик В. В. Теоретико-методологічні та правові засади вирішення адміністративними судами спорів у сфері публічно-правових відносин. – Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2020. 448 с.
9. Гришина Н. В., Ростовська К. В. Медіація в адміністративному судочинстві: міф чи реалії сьогодення. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. Серія «Право» (29). – С. 182–188.
10. ЄВРОПЕЙСЬКА СТАНДАРТИЗАЦІЯ. URL: http://www.standardacademy.org/wp-content/uploads/2017/04/EUROPEAN-STANDARDISATION_ukr-1.pdf
11. Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / За ред. В. Н. Денисова. К.: Юстиніан, 2006. С. 583.
12. Ковальова О. Зближення законодавства Європейського Союзу з правовими системами держав- кандидатів на вступ до ЄС. *Право України*. 2003. № 9. С. 138–141.
13. Луць Л. Основні заходи та способи Європейської правової інтеграції. *Право України*. 2002. № 5. С. 147.